

taires de la vie religieuse“, Paris 1925, 181.; A. Tokarev, „Suščnost i proishozdenie magii“, Issledovanija materialu po voprosi pervobitnih religioznih verovanija, Akademija nauk SSSR, Trudi instituta etnografii LI, Moskva 1959, 25. — ³⁾ O magiskom značenju vode o religioznim predstavama naroda u svetu uporediti: M. Eliade, „Traité de l'histoire des religions“, Paris 1947, 57, 172, 182.; O. Mandić, „Od kulta lubanje do kršćanstva“ Zagreb 1954, 89, 100, 141, 160, 171, 183. — ⁴⁾ O magijskoj upotrebi vina u žrtvenim obredima uporediti: M. Vasić, „Kađenje u egejsko-minoskom kultu“, Glas SA, XCIV, II razred kni. 55, Beograd 1944, 188. — ⁵⁾ O vatri kao magičnoj sili uporedi M. Vasić, op. cit. 188; J. Murphy, „Origine et historie des religions“, Paris 1950, 86, 118; N. Gržetić, „O obožavanju ognja i ognjišta s obzirom na običaje i stare narodne pesme“, Zora III, Mostar 1898, 96—101. — ⁶⁾ Uporedi M. Eliade, op. cit. 57, 118; P. Bulat, „Mati zemlja“, Etnološka biblioteka, br. 9, Zagreb, 1930, 5, 6. — ⁷⁾ V. Nikolić, „Prilozi iz narodne medicine u Podrimu“, 571: M. Eliad op. cit. 195, 196.; O Mandić, op. cit. 88. — ⁸⁾ K. Birket-Smit, „Putovi kulture“, Zagreb 19, st. 346, 363, 387, 408, 424. — ⁹⁾ T. Đorđević, „Lečenje umobolnih po manastirima, „Glasnik Skopskog naučnog društva“ III, Skoplje 1928, 343, V. Nikolić, „Prilozi iz narodne medicine u Podrimu“, 579. — ¹⁰⁾ „Letopis popa Dukljanina“, priredio V. Mošin, Zagreb, Matica Hrvatska 1950., 83—84. — ¹¹⁾ D. Pavlović, R. Marinković, „Iz naše književnosti feudalnog doba“, Sarajevo 1959, 358. — ¹²⁾ J. Hadžić—Vasiljević, „Južna stara Srbija, Preševska oblast II“, Beograd 1913, 372—387. — ¹³⁾ Prema našim terenskim istraživanjima 1953. godine. — ¹⁴⁾ L. Pavlović, „Kultovi lica kod Srba i Makedonaca“, Smederevo 1965, 43. — ¹⁵⁾ S. Knežević, „Zdravstvena kultura i problemi narodne medicine u Jadru“, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu knj. XXVII, Beograd, 1964, 496 — ¹⁶⁾ T. Đorđević, „Sedmovratna Žiča“, Etnologija, god. I, sv. 1, Skoplje 1940, 3—19. — ¹⁷⁾ S. Knežević, „Uobičajeni preventivni postupci u narodnoj kulturi Metohije, Zbornik XV Naučnog sastanka JDIZK, Beograd, 1966, 215—216. — ¹⁸⁾ S. Knežević, „Iz etno-medicine Crne Gore“, Zbornik VIII Naučnog sastanka, Kotor 1962, 6, 8, 12. — ¹⁹⁾ Arhiepiskop Danilo, „Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, Stare srpske biografije“, SKZ 200. — ²⁰⁾ Arhiepiskop Danilo, op. cit. 201. — ²¹⁾ Izvor je promenio tok 1964 god. — ²²⁾ Đ. Sp. Radojičić, „Janjiče Devički“, Glasnik Etnografskog instituta SAN I/1-2, Beograd 1952, 173—174.; M. Filipović, „Metalni votivi kod pravoslavnih Srba“, Glasnik Skopskog naučnog društva XV-XVI, Skoplje 1936, 247. — ²³⁾ M. Filipović, op. cit. 248, 252. — ²⁴⁾ M. Filipović, op. cit. 243; M. Filipović, „Slavonski votivi od voska“, Glasnik Etnografskog muzeja VIII, Beograd, 1933, 98—99; M. Kus-Nikolajev, „Votivi nerotkinja“, Etnolog II 36-45., R. Kriss, Volksreligiöse Opfergebräuche in Jugoslawien, Etnolog IV 1930, 87—111. V. Nikolić, „Prilozi za narodnu medicinu u Podrimu“, 577. — ²⁵⁾ R. Katić, „Medicina kod Srba u srednjem veku“, Beograd, 1958, 164—175.; isti, „O sličnosti između bolnice manastira Dečani sa bolnicom Pantokratorovog manastira u Carigradu i vremenu njenog postanka“ Acta historica medicinae, Anno MCMLXIV I-II, 29—42, L. Stanojević, „Srpske srednjovekovne bolnice“.

SERBIAN MONASTERIES AS CENTRES OF THE CULT OF HEALING

Vida STOJANČEVIĆ and Srebrica KNEŽEVIĆ

The studies of contemporary ethnomedicine show that medieval Serbian monasteries still are places visited by some population groups in the hope to be partially or completely healed.

In their review the authors start from the most ancient written documents and mention of miraculous healings which took place in the Middle Ages, in order to emphasize in the studies of field ethnologists the traditional actions being performed in the vicinity of some monasteries even today. However, the practice of patients, searching for medicine, to gather round monasteries is most expressive in the surroundings of Studenica, Dečani, Patriarchate of Peć and Devič.

Among ethnomedical elements of the cult of healing the magic touch of a fresco, monastery or priest, as well as the important role of a spring or water, wood or monastery ground are pointed out. Striking are the elements of „Shamonism“ like popular and church prayers, or the archaic way of driving out evil spirits by flogging.

Having made an analysis of the traditional methods of treatment the authors argue about the causes of the maintenance of such customs, and about the conditions of contemporary life

PRIMENA ANKETNE METODE U ISTRAŽIVANJIMA NARODNE MEDICINE

Srebrica KNEŽEVIĆ

Primena anketne metode vezuje se za savremeno doba i često dolazi pod udar kritike. Da „anketomanija“ nije bežanje u svet cifara kad autoru ponestane kreativnosti u analizi naučne problematike i da nije vezana za najnovije periode svedoče i metode prikupljanja podataka iz oblasti narodne zdravstvene kulture i ranijih vremena. Među njima na prvom mestu pomenućemo Vuka Stefanovića Karađžića koji se svojim radom u narodu kao i sabiranjem podataka od svojih prijatelja i pomagača živo interesovao za pojave značajne za narodnu zdravstvenu kulturu¹⁾, proveravajući ih i korigujući ih pre objavljivanja. Isto tako veoma je značajan i rad *dečanskog jeromonaha Agatangela Hristića*²⁾ koji je „po kazivanju“ sačinio zbirku akumuliranih narodnih znanja iz oblasti narodne zdravstvene kulture ostavljajući ovaj vredan istorijski dokument pokoljenjima. Za istorijat početaka anketne metode u našim krajevima od naročite važnosti je saradnja *dr Vladana Đorđevića* sa istaknutim higijeničarom i profesorom na Velikoj školi u Beogradu, *dr Jovanom Valentom* koja je kao rezultat dala „Pitanje za sakupljače građe narodnoj medicini“ 1874. godine. Upravo, to su pitanja za anketni istraživački rad u narodnoj masi, na osnovu narodnog medicinskog iskustva, što se mislilo da sprovede najviše zahvaljujući saradnji sa učiteljima³⁾. Mada u upitniku, čiji je autor Đorđević, nisu objašnjeni ciljevi i zadaci ankete, i danas ovaj upitnik dobrim delom služi za orijentacioni rad u narodu. Interesovanje i intenzivan rad u ovom pravcu nastavio je i *dr Milan Jovanović-Batut* a u časopisu Zdravlje u broju 7 za godinu 1900. koji je uređivao *dr Jovan Danić*, objavljeno je „Uputstvo za sakupljanje građe iz narodne medicine“ od *dr S. Vateva*⁴⁾.

Primenom anketne metode služio se Centralni higijenski zavod u Beogradu, Institut za zdravstveno prosvetovanje, Institut za Farmakognoziju Farmaceutskog fakulteta u Beogradu a od pojedinaca naročito *dr Aleksandar Petrović*⁵⁾, *akademik prof. dr Jovan Tucakov*⁶⁾ kao i *prof. dr Zdenko Levental* organizujući rad grupe studenata Medicinskog fakulteta u Beogradu.

Prilog ove vrste, prema tome, došao bi u okviru metodologije proučavanja zdravstvene kulture jer tretira pitanje primene jedne metode, odnosno načina istraživanja, ne govoreći samo o načinima korišćenja ispitivačkom tehnikom već o kompleksnom terenskom istraživanju nazvanom anketa. Razmišljanja koja iznosimo na ovome mestu i u ovome obliku usledila su i posle sugestija i razgovora sa *dr Z. Leventalom* pre pune tri godine kao i u savetovanjima i razgovorima vođenim sa *prof. dd Aleksandrom Kostićem*, pa i sa predstavnicima određenih centara VMA pre nekoliko meseci. Da bi ovaj, teorijski rad, mogao da bude zasnovan na realnim činjenicama koristili smo iskustvo stečeno u nekoliko anketa o kojima će dalje biti više reči.

Kako je ovaj rad pretežno etnološkog karaktera želimo da podvučemo organizovani rad na prikupljanju podataka o narodnoj kulturi koji počinje upravo pre sedamdeset godina⁷⁾, od vremena štampanja prvog Cvijićevog uputstva za prikupljanje građe iz narodnog života. Od strane Cvijićevih đaka i saradnika⁸⁾ biće kasnije izdano i nekoliko upitnika koji će svaki na svoj način, tretirati, nekad vrlo skućeno i pitanja narodne zdravstvene kulture.

Prikupljajući građu u narodu, etnolozi i njihovi saradnici (učitelji, sveštenici, odbornici, daci) dolazili su do interesantnih i često dragocenih podataka *opervacijom* i *intervjumom* sa pojedinim licima. Proučavanjem same pojave na izvoru, u narodu, nastali su oni radovi čija je vrednost u etnološkoj literaturi ostajala pretežno na nivou deskriptivnih interpretacija, često lišenih vremenskih a ponekad i teritorijalnih dimenzija. U ovim, ranim radovima, danas značajnim uglavnom sa gledišta istoriografije etnomedicine, po shvatanjima savremene nauke nedostajali su još neki potrebni elementi koji su se u radovima etnologa teoretičara sa uspehom primenjivali. Među njima na prvom mestu je *korišćenje postojeće arhivske građe*, koja je dr Tihomiru Đorđeviću služila za dobijanje slike medicinskih prilika za vreme vlade Kneza Miloša⁹⁾. Međutim, u radovima koji su u obliku monografija nužno zahvatali i narodnu zdravstvenu kulturu, pa i u najnovijim publikacijama, arhivska građa skoro i nije konsultovana a istraživanja i proučavanja u ovome pravcu nisu ni preduzimana¹⁰⁾. U najnovije vreme i u kolektivnim monografijama¹¹⁾ za probleme ishrane i narodne zdravstvene kulture nije bilo interesa među etnolozima. Izuzetak čine monografije o Banatskim Herama¹²⁾ Žepi¹³⁾ i Jadru¹⁴⁾. Ipak, metoda ankete, koja se tako rado i mnogo u poslednje vreme i kod nas, kao i u čitavom svetu koristi u istraživanju društvenih pojava, iako je primenjivana, smatrana je samo pomoćnom metodom.

Stojeći na stanovištu da se u etnološkim istraživanjima narodne kulture u celini, ili, pojedinih pitanja do pravih odgovora može doći samo integracijom metoda ipak mislimo da *anketna metoda u odnosu na ostale metode istraživanja ima znatno veći stepen samostalnosti*. Primena anketnog metoda u istraživanjima narodne zdravstvene kulture daje mogućnosti za prikupljanje većeg broja podataka nego što je to moguće samo „posmatranjem na terenu“ ili „terenskim istraživanjima“ poglavito pojedinaca istraživača. Obimnost istraživanja nije samo jedina karakteristika ove metode. Ona istovremeno pruža mogućnosti za sistematsko i plansko obrađivanje činjeničkog materijala, i na konkretnom primeru brojčanih odnosa može da bude jedan od neophodnih pokazatelja koji su sve momenti učestvovali u oblikovanju narodne zdravstvene kulture i u kome stepenu.

Pri pristupanju problemu, smatramo da stalno treba imati na umu: „da ne treba predlagati begstvo iz kvalitativne analize u svet posebne vrste apstrakcija — brojeva i matematičkih simbola“. Mislimo da je naročito značajna konstatacija da „kvantitativni metodi u procesu istraživanja mogu biti od neprocenjive vrednosti za dostizanje maksimalne objektivnosti u opisivanju činjenica i istraživanju funkcionalnih odnosa među opštim svojstvima. Ali, ovde se srećemo sa svojevrsnim oblikom otuđenja u oblasti nauke — kad ono što je bilo sredstvo — broj, postane cilj po sebi.“ . . . „Hipostaziranje značaja kvantitativnih metoda vodi eliminaciji iz delokruga naučnog istraživanja svih onih problema kod kojih merenje još za dugo neće biti moguće“¹⁵⁾, ili kod kojih izgleda da ono nije neophodno. Takav odnos možda bi bio i u predlogu da se anketnim metodom istražuju pojedina pitanja iz narodne zdravstvene kulture.

Mada lično ne smatramo brojčane podatke isključivim i jedino merodavnim, ipak ukazujemo na metode kvantitativne analize kao pokazatelja intenziteta poje-

dinih pojava u narodnoj medicini. Polazeći od definicije da je anketa organizovano ispitivanje, istraživanje koje se vrši u većem krugu ljudi, ustanova, ili, na osnovu dokumenata¹⁶⁾, smatramo veoma pogodnim ovaj put da se odredi i proveru aktivno egzistiranje iskustava koje se pod vidom narodne medicine još uvek primenjuje u praksi.

* * *

Primena anketne metode u istraživanjima narodne zdravstvene kulture obuhvata sve faze, počevši od sastavljanja upitnika pa do analize rezultata ankete. To je dosta složen proces koji je na prvom mestu zavisao od cilja ankete. Predmet istraživanja u anketama narodne zdravstvene kulture može biti različit. Mogu se izvršiti anketiranja jedne *lokalne zajednice* ili *etničke grupe* da bi se dobio opšti presek zdravstvene kulture Zagoraca, Kranjaca, Šopova, Šiptara . . . Anketa se može sprovesti u *regionalnim okvirima*¹⁷⁾ i među *etnički i konfesionalno raznolikim stanovništvom* na određenoj teritoriji (Župi¹⁸⁾, gradu, autonomnoj pokrajini¹⁹⁾, pa i u okviru republike. Ovakve *makro ankete* zahtevaju čitav aparat i veća materijalna sredstva potrebna za anketiranje. U pojedinačnim istraživanjima najprikladnije su ankete manjeg obima kao i *mikroankete*. Mikroankete se koriste kod manjih lokalnih zajednica kao i za sticanje potrebnih podataka o narodnoj zdravstvenoj kulturi određene profesionalne skupine (radnika, beračica maslina, žetelica). Ankete mogu biti različite i prema tome da li se ispituje samo ženski pol, jer je poznato da će po prirodi svoga materinskog nagona i u zavisnosti od specifične funkcije ženski deo stanovništva imati drugačiji interes i pokazivati različitu strukturu iskustava i prakse u narodnoj medicini od muškaraca. Diferentovanje po polovima može da daje smer anketi kao i diferentovanje obima znanja i iskustava iz etnomedicine. Anketom se mogu obuhvatiti *izraziti pojedinci* gotovo profesionalci, „narodni lekari“²⁰⁾, i tada će anketa shodno cilju imati i specifičnu strukturu. Anketom se mogu tretirati i *samo pojedina pitanja narodne zdravstvene kulture*, preventiva, negovanje i ishrana dece, ukazivanje pomoći nastradanim i povređenim licima. Pri određivanju i opredeljivanju za vrstu anketa takode je značajan izbor smjera sadržaja. Nije ni u kome slučaju dovoljno definisati „vršena su anketiranja narodne zdravstvene kulture“. Tek ako kažemo „anketirana je struktura narodne medicine“, „narodnih medicinskih običaja“ bićemo bliže pravoj odrednici. Drugačiji će biti stav ako nas na primer interesuje poseban odnos prema lekovitom bilju od odnosa i stava prema narodnoj medicini uopšte, i ako on istovremeno zauzima određeno mesto u narodnoj medicini, odnosno u narodnoj zdravstvenoj kulturi.

U primeni anketne metode važan momenat je opredeljivanje za predmet istraživanja i cilj ankete. Često se mogu prikupiti brojni podaci koji će zatim koristiti i imati uglavnom deskriptivan značaj. Međutim, u anketama obe vrste pruža se i mogućnost da se izvesne pojave i objasne. Njihov cilj, prema tome, može biti i teoretski a ne mora se zasnivati samo na izvanrednoj tehnici provođenja ankete i služenju simoblama količinskih vrednosti. Brojčane vrednosti prema tome, ne mogu uvek biti zamena za razmišljanje i istraživanje uzajamne korelativne veze pojedinih elemenata narodne medicine.

* * *

Da bi anketiranje moglo uspešno da se obavi, najvažniji i jedan od pripremnih procesa je posao oko *planiranja i definitivnog sastavljanja ankete*. Može se sa pravom smatrati da konačni rezultati i mogućnosti ankete zavise od toga kako je sastavljen upitnik da li su pitanja jasno i nedvosmisleno formulisana.

U procesu projektovanja upitnika za narodnu medicinu mora se uzeti u obzir skup pitanja kojima ćemo tražiti obaveštenja u skladu sa predmetom naših istraživanja. Na osnovi polazne hipoteze o vezama između pojedinih pojava u narodnoj medicini upitnik i mora biti projektovan. Određena shvatanja o uzročnicima bolesti stvorit će osnov na kome se može očekivati specifična preventivna ali i kurativna medicina. Blizina vrela i prirodnih fenomena, starina, manastira kao i većih gradskih centara uzrokovace sa svoje strane i određene odgovore na pitanja iz narodne medicine. Step en obrazovanja takođe može da pruži dobru orijentaciju i, vodeći o njemu računa, imaćemo i određenu grupu pitanja koja je neophodno projektovati u upitnik. Pri sastavljanju upitnika prema tome treba doneti nekoliko važnih odluka. Jedna od odluka sastoji se i u *obimu istraživanja* kao i o *vremenu trajanja anketiranja*. Kraći obim pokazuje se kao praktičniji u tehnici istraživanja jer dobrim delom on i skraćuje vreme koje se zahteva od anketirane osobe. Redosled postavljanja pitanja koja su često u vezi sa veoma intimnim životom ili sa nadriekarstvom i pojavama koje se osuđuju ili proganjaju u savremenom društvu, nužno nameće jednu od prvih činjenica da se kao uvodna pitanja ne postavlja pred anketiranu osobu kvestionar već da se razgovorom ili iznošenjem pojedinih slučajeva osigura poverenje anketirane osobe i uspostavi kontakt. Pored toga u praksi se pokazalo da je prelaženje na teren opštih zaključaka i insistiranje da se sazna kako se radi u nekom kraju, odnosno kako je anketirana osoba čula da se priča kako neki leče tuberkulozu, rak, boginje, itd., pogodnije za privlačenje pažnje ispitanika. Nezgodna pitanja često mogu da dovedu anketara u situaciju da osoba kojoj se nada da postavlja pitanja, na samom početku zauzime odbijajući stav, navodeći da je zaboravila, da o tome ništa ne zna, da ide lekaru, pa, i ako se radi i o seoskom stanovniku, uveravaće da se ničim od narodne medicine ne koristi „jer lekari sve najbolje znaju te idem njima“. Na ovaj način nekad nije moguće dobiti odgovor kako zaustavljaju krv, čak ni šta stavljaju na posekotine. Često je teško unapred znati koja će pitanja kod anketiranog lica izazvati osećanje nelagodnosti ali je pouzdano da magijske načine lečenja treba ostaviti za sredinu ili kraj. Isto tako saznavanje imena lica ili drugih podataka ako se radi o profesionalcima „travarima“, „vidarima“, nameštacima povreda i preloma, treba ostaviti kao završna pitanja. Anketu treba početi jednostavnim i jasnim pitanjima opšteg značaja a nikako u vezi sa podacima o anketiranoj osobi. Može se sa puno sigurnosti reći da ako bi započeli anketu o narodnoj medicini popunjavanjem opštih podataka o ispitivanom licu, da bi ovi, lični podaci bili dovoljni da se ispitivana osoba zaplaši i počne da izbegava odgovore. Na kraju, i cilj anketara ne bi bio ispunjen a sama anketa bi bila dovedena u pitanje. Pitanja ne treba da budu složena, a ona koja imaju naročitu važnost za objašnjavanje pojedinih pojava ne treba da dođu na kraj. Tada postoji opasnost da umor ispitivane osobe dovede u pitanje odgovor ili da se dobije samo delimičan odgovor. Pitanja treba da su u logičkoj vezi i ako se lično postavljaju, dobro bi bilo, čak se i u praksi pokazalo da se bolji odgovori dobijaju kad se anketa popunjava neprimetno a pitanja postavljaju u obliku razgovora. Naravno da sopstvena iskustva u sprovođenju pojedinačnih anketa najviše mogu doprineti pogotovu u vreme prethodnog planiranja upitnika, kada se vrše probe koje treba da posluže da ova, prethodna ispitivanja, budu dopunjena ili, u kojima se moraju izvršiti izvesne izmene pre početka definitivnih ispitivanja.

* * *

Ako anketu shvatimo kao prikupljanje odgovora na pitanja o narodnoj medicini možemo razlikovati nekoliko načina sprovođenja ankete.

Anketa se može sprovoditi *lično* i tada se smatra najpouzdanijom jer, pored beleženja direktnih odgovora na postavljena pitanja ispitivač je istovremeno u situaciji da beleži i ostale reakcije anketirane osobe kao i druge uslove (stanovanja, higijene, ishrane, opšte kulture i uverenje u efikasnost narodne medicine) anketiranog lica.

Anketa kao tehnika ispitivanja predstavlja u samoj stvari poseban vid društvene komunikacije²¹⁾ uključen u organizaciono-tehnička pitanja vezana za sprovođenje ankete.

Anketiranje *popunjavanjem anketnih upitnika* od strane anketiranih osoba (seoskog, gradskog stanovništva, đaka) takođe se primenjuje ali je često potrebno dopunjavati ga i korigovati sa karakterističnim postupcima koje nije moguće uvek u tolikoj masi izvršiti. Ovaj način omogućuje rad sa većim brojem uzoraka mada se u praksi pokazuju i njegove negativne strane. Na ovaj način dobija se bolji presek ali često bez mogućnosti udublivanja u pojedine probleme.

Dobijanje anketnih upitnika popunjavanjem *priučeni anketa* ili osobe koja je za ovaj posao pripremljena pruža pouzdanije podatke mada u sebi takođe krije mogućnost nesaznavanja baš najinteresantnijih podataka vezanih za pojedina pitanja.

* * *

Primenom anketnog metoda u istraživanjima narodne zdravstvene kulture dolazimo u mogućnost prikupljanja velikog broja podataka u čemu i leži osnovna metodološka vrednost primene ovoga načina. Veličina ankete, odnosno izbor jedinice brojanja predstavlja onaj deo sadržaja koji se od početka do kraja mora striktno sprovoditi. Međutim, ako se u istraživanjima narodne medicine zadržavamo više na objašnjenjima a manje na deskripciji broj uzoraka nije jedino merilo o dobijanju potrebnih podataka iz kojih se mogu izvesti određeni zaključci. Konkretno, ako se anketiranja lično vrše, onda se odmah mora znati da se ne može računati sa velikim brojem uzoraka.

Pri izboru anketiranih osoba može se služiti *metodom slučajnog izbora* ali od pojedinih pitanja, naročito ako je reč o anketi vezanoj za istaknute pojedince, narodne lekare, primeniće se *metoda reprezentativnog uzorka*. Tom prilikom biće od velike pomoći ukazivanje pojedinaca na istaknuta lica iz njihove sredine i uspostavljanje kontakta sa ovim, izrazitim pojedincima. Međutim, u anketiranju se može dogoditi da „profesionalni narodni lekar“, iz straha ili nerazumevanja ne želi da učestvuje u anketi, i, ukoliko je reč o zanimljivoj osobi, tada se može primeniti popunjavanje jednog upitnika podacima koje će nam staviti na raspoloženje neka druga osoba koja dobro poznaje narodnog lekara, sama se lečila kod njega, ili, što je najbolje, u izvesnim je srodničkim ili prijateljskim odnosima sa njima.

Pouzdanost dokumenata za analizu, veća je u primeni anketa manjih skupina i mikroanketa. Velike skupine podataka iako uvek ne daju sasvim sigurnu sliku, recimo o učešću žene i njenom mestu u narodnoj zdravstvenoj kulturi, ipak pružaju približan brojčani odnos kao ilustraciju i dokumentaciju autorovog tvrdjenja a na osnovi stečenog utiska neposrednim proučavanjima na terenu, u narodu, ova metoda može pružiti sliku u celini. Pitanje naučne pouzdanosti dobijenih podataka tek primenom i drugih metoda pokazuje koliko je ovaj metodološki postupak pouzdan. U izvesnim slučajevima on omogućuje da utvrdimo koliko su pretpostavke o narodnoj medicini nekoga kraja i u današnjim uslovima održive.

Ova metoda nam omogućuje da sagledamo na primer *lične* kao i *kolektivne stavove* prema narodnoj medicini pojedinaca različite ekonomske, intelektualne, starosne pa i etničke pripadnosti. Da bi se metod mogao primeniti, anketa treba da bude sačinjena tako da je njena osnovna karakteristika laka, praktična prilagodljivost. Zatim, treba odrediti i izbor jedinice posmatranja. On se može izvesti pomoću *tipološkog* ili *namernog* izbora (kad nam je ukazano od strane lica koja žive u određenoj sredini i tu sredinu najbolje poznaju). Neophodno je potrebno da se vrši kvalitativna analiza pored kvantitativne. Tek ovim načinom postiže se pravi cilj anketiranja. Anketirane osobe u zavisnosti od njihovih sociodemografskih, profesionalnih i etničkih obeležja, kao i konfesionalnih pripadnosti pokazuju poseban afinitet prema nekim kategorijama primene narodne medicine i pružice svojevrsnu sliku zdravstvene opšte kulture.

Na osnovu iskustava sa anketama po pojedinim pitanjima iz oblasti narodne zdravstvene kulture izvedenim u Zviždu, Jadru,²¹⁾ među kolonistima u Vojvodini, (Srpski Miletić), kao i mikroanketom u Đerdapu (Dobra), i izvesnim elementima ankete iz Siriničke župe, pa i anketiranjem izvedenim u jesenjim mesecima 1965. i 1966. godine u selima Metohije, prikupljajući građu stekli smo sopstvena iskustva na osnovi kojih je i urađen ovaj prikaz²²⁾. Sem ličnog anketiranja u okvir naših istraživanja dolazili bi rezultati još jedne ankete koja je po obimu trajanja bila znatno duža. Ova anketa preduzeta je sa ciljem da da i brojčane podatke kako bi se proverila hipoteza o značajnijem učešću žene i njenoj kreativnoj i interpretativnoj ulozi u narodnoj medicini. Anketa je sadržala dve vrste upitnika. *Opšti upitnik* (I/1—4) imao je zadatak da ispita opšti smer interesovanja žena i njihovu verziranost u narodnoj medicini. Istovremeno ova anketa je pokazala i stepen razvoja i osposobljavanja žene da učestvuje ne samo u primeni narodnih lekova, već i nastojanje žene da se običajne radnje preventivne narodne medicine održe i prenesu i na nove generacije. U mnogo slučajeva moglo se konstatovati da su razne profesionalne kategorije (seljanke, radnice, građanke, intelektualke) u neku ruku pokazivale grupne interese što se da zaključiti iz sličnih stavova. U zavisnosti od pomenutih kategorija dobijani su i odgovori koji su ukazivali na motive koji su diktirali načine lečenja i sliku opšte zdravstvene kulture. Mnogi od grupnih interesa i motiva koji su ranije egzistirali zasnovani su na principima magijskih načina lečenja. Kako je anketom utvrđeno, u naše vreme kod pojedinih profesionalnih slojeva, sasvim su napušteni. Izvesni stavovi zasnovani na empirijskom iskustvu, najsačuvaniji su kod ovih profesionalnih kategorija i najbrojnije su primenjivani. Lekovito bilje i njegova primena odgovor su koji se nalazi u kategorijama svih vrsta. Znanje o lekovitosti pojedinog bilja prenosi se kroz generacije pa se primenjuje čak i među ženama najvišeg kulturnog nivoa. Analiza odgovora dobijenih anketom ukazala je na izvesne zakonitosti u pogledu primene narodne medicine ali je istovremeno pružila i brojčanu sliku opšte zdravstvene kulture žena različitog doba starosti, ekonomske pripadnosti, etničkog porekla, različitog obrazovanja i drugačijeg zanimanja.

Možda bi u radu ove vrste trebalo još ovakvih podataka i analiza tabela, grafikona i šema koje nastaju kao rezultati anketnih istraživanja a možda bi oni zamorili čitaoca i odveli ga umornog od zaključka. Ostavićemo ih stoga za drugu priliku, za pojedinačne komentare rezultata pojedinih anketa koje će, nadamo se, naći mesta na stranicama publikacija koje imaju interesa za problematiku te vrste. Što dakle u ovome napisu ima na prvi pogled mnogo raspravljanja o metodi a srazmerno malo istraživačkih rezultata, smatramo normalnim i nužnim. Ova teorijska razmatranja primene anketne metode pri proučavanju narodne medicine

nužna su i nadamo se da će im biti posvećena podjednaka pažnja kako u okviru Sekcije za SR Srbiju tako i u okviru Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. I, da se poslužimo vanredno formulisanom mišlju jednog od vodećih teoretičara sociološkog metoda, prof. dr Vojina Milića²³⁾ Metodološka raspravljanja su naime, najpotrebnija upravo onda kad metod, tj. istraživačka praksa određene nauke, nije dovoljno podesna za uspešno rešavanje naučnih problema. Intenzivna metodološka misao je najpotrebnija upravo kad u naučnoj praksi iskrsnu veće teškoće, kad u njoj nema racionalnog reda, kad u njoj postoje mnoga neraščišćena neslaganja. Tada metodologija može svojom kritičkom analizom nauči najviše da pomogne. Ovakve situacije mogu nastati iz raznih uzroka: na primer, zato što neka nauka nema dovoljno razvijen metod kao konkretan način istraživanja ili zato što se zbog nekih korenitih promena u njenim teorijskim shvatanjima moraju u novom svetlu sagledati i proceniti dosadašnja istraživačka iskustva i uobičajena istraživačka praksa. Međutim, metodološki problemi mogu da se jave i onda kada se u nekoj nauci pojave i nova istraživačka sredstva, uopšte efikasnija i preciznija, podesnija za određena ispitivanja. Tada se prilikom preuzimanja i upotrebe tih novih sredstava mora razmotriti niz novih elemenata i naučnih metoda pa čak i teorija²³⁾.

Konkretno, umesto zaključaka ovome delu načelih teorijskih pitanja anketnog pristupa proučavanju narodne medicine predlažemo da se i u ovoj oblasti narodne kulture, pride i na napred razmatran način. Možda bi istraživanja ne samo pojedinaca već stvaranjem aktivne grupe bilo moguće da se obrade pitanja narodne medicine, farmacije i veterinarstva. Smatramo da bi u obliku kolektivnih nastojanja društva ili formiranjem jedne grupe članova zahvaljujući heterogenom sastavu naših članova, bilo moguće da se ovim pitanjima pride organizovano i plan-ski. Čini nam se da dobre volje i radnog elena među članovima Sekcije i Društva ima isto kao što se nadamo da bi se i među prijateljima društva mogla angažovati lica koja bi mogla pružiti ili prikupiti korisne informacije.

NAPOMENE

¹⁾ *Srebrica Knežević*, Vukov rječnik kao izvor za izučavanje narodne zdravstvene kulture, Acta historica I/2 MCMLXI 179—185. — ²⁾ *Srebrica Knežević*, Dečanski zbornik narodnih lekova iz 1859. godine i njegov značaj za proučavanje narodne zdravstvene kulture Kosova i Metohije, Zbornik radova XV naučnog sastanka, Beograd 1966, 203—214. — ³⁾ *dr Vladimir Grujić*, Početni zamah književnog i kulturnog javnog rada dr Vladana Đorđevića, Acta historica V/1-2, MCMLXV 38. — ⁴⁾ *dr S. Vatev*, Uputstvo za sakupljanje građe iz narodne medicine, Zdravlje god V br. 7 Beograd 1900, 148—154. — ⁵⁾ *dr Aleksandar Petrović*, Rakovica, I Beograd 1935., II Beograd 1939. — ⁶⁾ *dr Jovan Tucakov*, Dopunska ishrana planinaca divljim biljem u nerodnim krajevima i ratnim godinama na Besnoj Kobili, Glas SANU CCLVII Beograd 1964, Odeljenje medicinskih nauka knj. 17 str. 53—93. — ⁷⁾ *dr Jovan Cvijić*, Uputstva za proučavanje sela u staroj Srbiji i Makedoniji strana 14. objavljeno 1898. god.; Uputstva za proučavanje sela u Bosni i Hercegovini, Beograd 1901. god. — ⁸⁾ Godine 1899, u Beogradu je štampan „Poziv i uputstvo za kupljenje reči po narodu za Rečnik Srpske Kraljevske Akademije“ na 30 stranica gde je bilo i pitanja koja su se odnosila na održanje života ljudskoga (73) imena delova ljudskoga tela (74), reči za čulna opažanja (75) i osećanje, nagon i duševne pokrete-aefekte (77).

U XVI knjizi Srpskog etnografskog zbornika štampana su 1910. godine Uputstva za ispitivanje naroda i narodnog života od dr Jovana Erdeljanovića u kojima je XI odeljak obrađivao Praznoverice, vraćanje i bajanje. Duševne osobine obuhvaćene su XIII tim odeljkom a telesne osobine narodne bila su pitanja XVI odeljka.

Dr Tihomir Đorđević 1913. godine izdaje Uputstvo za prikupljanje gradiva o zanatima i esnafima u srpskim zemljama gde ima pitanja u vezi sa berberskim zanatom.

Dr Jovan Erdeljanović štampao je 1925. godine u Novom Sadu Uputstva za ispitivanje narodnog života i običaja u Vojvodini, gde su na strani 63 -čoj data uputstva za ispitivanje narodnog lekarstva. Takođe od Erdeljanovića izdala je 1928. godine u Beogradu Srpska Kraljevska Akademija „Uputstva za ispitivanje naselja i porekla stanovništva“ u kojima ima takođe pitanja iz iste problematike. Erdeljanović i Filipović Milenko štampali su u izdanju Skopskog naučnog društva kao svesku 1 uputstva „Uputstva za ispitivanje narodnog života u Južnoj Srbiji“ Skoplje 1938. god. — ⁹⁾ dr Đorđević Tihomir, Iz Srbije kneza Miloša — kulturne prilike od 1815—1839, Beograd 1938. Profesor Đorđević je u časopisu Karadžić koji je izdavao u Aleksincu insistirao da se sabira i objavljuje građa iz naših krajeva a odnosi se na zdravstvenu kulturu. — ¹⁰⁾ Stanoje Mijatović, Levač i Temnić, SEZB VII Beograd 1907. a u istoj knjizi i rad Dene Debeljkovića Kosovo Polje, 173—178.; zatim u radu Atanasija Petrovića, Skopska Crna Gora, 392—404, 451, 504—506. Vladimir Nikolić, Iz Lužnice i Nišave, SEZB XVI Beograd 1916, 160, 273—278, 420—434.; Todor Bušetić, Narodna medicina Srba seljaka u Levču, SEZB XVII, Beograd 1910, 531—589.; Sava Milosavljević, Srpski narodni običaji iz Sreza Omoljskog, SEZB XIX Beograd 1913, 83—109, 214—237.; Jeremija Pavlović, Život i običaji narodni u Kragujevačkoj Jasenici u Šumadiji, SEZB XXII, Beograd 1921., 137—141, 251—261.; Stevan Tanović, Srpski narodni običaji u devdelijskoj kazi, SEZB XL Beograd 1927, 226—249; Stevan Dučić, Život i običaji plemena Kuča, SEZB XLVIII Beograd 1931, 208, 506—557, Škarić Miloš, Život i običaji „Planinaca“ pod Fruškom Gorom, SEZB LIV Beograd 1939, 141—142, 259—269. Petar Ž. Petrović, Život i običaji narodni u Gruži, SEZB LVIII Beograd, 1948, 504—509.; dr Milenio Filipović, Život i običaji u Visočkoj nahiji SEZB LXI Beograd 1949, 187—220; Ljubo Mićović, Život i običaji Popovaca SEZB, LXV Beograd 1952., 382—386; Drag. Đorđević, Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi, SEZB LXX, Beograd 1958., 688—704., Gliša Babović, Orolik, SEZB LXXVI, Beograd 1963, 76—77; S. Knežević i M. Jovanović, Jarmenovići, SEZB LXXIII Beograd 1958. — ¹¹⁾ Etnološko-folkloristička ispitivanja u Neumu i okolini, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu NS XIV Sarajevo 1959; Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, GZM NS XV-XVI, Sarajevo 1961., Etnološko folkloristička istraživanja u Imljanima, GZM NS XVII, Sarajevo 1962., Etnološka istraživanja u Gornjoj Resavi, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 25 Beograd 1962. — ¹²⁾ Banatske Here, Novi Sad 1958. 85—92. — ¹³⁾ Radmila Filipović-Fabijanić, Narodna medicina i narodna verovanja u Žepi, Glasnik Zemaljskog muzeja NS XIX Sarajevo 1964, 209—235. — ¹⁴⁾ Srebrica Knežević, Zdravstvena kultura i problemi narodne medicine u Jadru, GEM 27 Beograd 1964., 459—500. — ¹⁵⁾ dr Mihajlo Marković, Opšti metodološki problemi društvenih nauka u našoj zemlji, Sociologija god. VII br. 2. Beograd 1965. 17—18. — ¹⁶⁾ Enciklopedija Leksikografskog zavoda I Zagreb MCMLV 164. — ¹⁷⁾ dr Vida Nikolić, Prilozi iz narodne medicine u Podrimu, Glasnik Etnografskog instituta SAN II—III Beograd 1957, 565—582. — ¹⁸⁾ Srebrica Knežević, Narodna medicina u selima Siriničke župe, Acta historica II/I MCMLXII. — ¹⁹⁾ Kako su zamišljena istraživanja narodne zdravstvene kulture u Metohiji u okviru kolektivnih istraživanja koja organizuje Filozofski fakultet u Beogradu (vidi predhodne rezultate i metod rada u članku Srebrice Knežević). Uobičajeni preventivni postupci u narodnoj kulturi Metohije, Zbornik radova XV sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1966, 215—216. — ²⁰⁾ dr Jovan Tucakov, Srebrica Knežević, Žene narodni lekari i apotekari u Vojvodini, Naučni zbornik Matice Srpske 27, Novi Sad 1960, 77—90. — ²¹⁾ dr Ilija Stanajičić, Anketa i intervju, Beograd 1962, 3. — ²²⁾ Ilustracije radi navedenim rezultatima ankete o dečijim zaraznim bolestima sprovedenoj među ženama. Boginje su najpoznatija dečija bolest i ono narodno, jednostavno postupanje sa obolelim detetom znalo je 94,2% anketiranih žena. Na drugom mestu bio je veliki kašalj za čije je narodno lečenje znalo 82,3% žena. Zauške dolaze na treće mesto sa 70,5 osoba, koje primenjuju uglavnom magijske radnje da bi pomogle bolesniku.

Ovom anketom bile su obuhvaćene u 52,9% seljanke, 29,4% radnice, dok je 17,7% žena zanatlijskog porekla. Dakle, približno podjednak procenat žena koje još uvek žive po selima od onih koji su sa sela došle u veća naselja (Loznica i Zajača) gde su se zaposlile kao radnice ili, čiji muževi rade kao radnici ili zanatlije.

Prema godinama starosti činjen je takav izbor da je svega 5,9% bilo staro do 20 godina, 29,4% je dolazilo na žene između 20 i 45 godine, dok je 64,7% žena moglo da raspolaze većim iskustvom jer su već bile babe i imale veće iskustvo u zaraznim bolestima koje su preležala njihova deca i unučići.

Prema broju dece anketa je, koliko je to bilo moguće obuhvatila žene sa većim brojem dece. Samo 5,9% anketiranih žena nije imalo ni jedno dete. Po 17,4% žena imalo je dvoje dece, troje i po četvoro dece. Po sedmoro, osmoro i desetoro dece imalo je 5,5% žena. Samo 11,8% žena imalo je devetoro dece. Prema tome i prema broju dece da se zaključiti da su žene morale imati dobro iskustvo u pogledu zaraznih bolesti.

U drugoj anketi, sprovedenoj u selima u okolini Peći obuhvaćeno je 660 lica. Od toga broja 110 osoba je ženskoga pola a 550 muškaraca. Procentualno izraženo u anketi je učestvovalo 16,66% žena i 83,34% osoba muškog pola.

Od ukupnog broja anketiranih osoba njih 60, odnosno 9,09% je Srkinja a 7,57% je Šiptarki. Od toga je 200 osoba, odnosno 30,30% muškaraca koji su po etničkom poreklu Srbi i 350 osoba odnosno 53,04% muškarci Šiptari.

Od pitanja koja su u anketi bila postavljena dobijeni su odgovori od svih anketiranih izuzev jednoga lica koje je vratilo neispunjen karton ne odgovorivši ni na jedno postavljeno pitanje ma da je lice bilo pismeno. Prema tome, izraženo u procentima, na anketu je odgovorilo 98,49% a samo 1,51% nije dalo odgovore na postavljena pitanja. Od toga broja na obe grupe pitanja odgovorilo je 50 osoba ženskog pola etničkog srpskog porekla, odnosno 7,71%. Muškarci Srbi koji su dali sve odgovore bili su zastupljeni sa 180 osoba, odnosno sa 28,78%. Od žena Šiptarki sve su odgovorile na obe grupe pitanja a od muškaraca odgovorilo je na sva pitanja 240 osoba, odnosno 36,36%.

Interesantno je pa ćemo izdvojiti niz pitanja kojima smo želeli da dobijemo sliku poznavanja upotrebe lekovitog bilja u narodnoj medicini. Na ova pitanja odgovorilo je 1,51% osoba ženskoga pola srpskog porekla i 20, odnosno 3,2% osoba muškog pola srpskog porekla. Na ova ista pitanja odgovorilo je 110 odnosno 16,66 Šiptara muškaraca.

²³⁾ dr Vojin Milić, Sociološki metod, Beograd 1965, 15.

Izvori: Drž. arhiv S. R. Srbije, MUD-S, F-II-21/1845.

THE USE OF INQUIRY METHOD IN THE STUDY OF POPULAR MEDICINE

Srebrica KNEŽEVIĆ

The use of the inquiry method is connected with the contemporary period and is often criticized. The author as a historian in the field of ethnomedicine gives in the introduction a brief outline of the work on the collection of material concerned with popular medicine from the times of Vuk Karadžić and the monk Agatangel in the monastery Dečani (Collection of medicaments from 1859).

Dr Vladan Djordjević and Dr Milan Jovanović-Batut, outstanding personalities in the history of our health culture, are specially pointed out. Attention is also drawn to ethnological literature and to the first „Directions“ written by a scientist of the world rank and founder of the Chair of Ethnology of the Belgrade University, Dr Jovan Cvijić, and later on by his students and followers.

The author is interested in the complexity of using the inquiry method. On the basis of literature and using the results of own investigations obtained in some inquiries of smaller extent in inner Serbia, Vojvodina and Metohija, she speaks about all the phases of an inquiry, beginning with the elaboration of a questionnaire up to the analysis of the inquiry results.

From the standpoint that the inquiry method has in relation to other methods of investigation somewhat higher degree of independency, she points out the choice of the subject of study as one of the important moments.

The inquiry about a local community or ethnical group is differentiated from the inquiry and investigations of popular medicine among ethnically and confessionally heterogeneous population in a certain territory (village, town, district, autonomous province, republic).

Comprising the possibilities of using micro or macroinquiry methods the author points out those of them which deal only with some questions of popular health culture, thinking this method to be very suitable for the illustration of the significance of some characteristic individuals, carriers of ethnomedical tradition, professional popular „doctors“ and herbalists.